

УДК 811, 112, '2, 367, 335

ФУНКЦІОНУВАННЯ БАГАТОЗНАЧНОГО СПОЛУЧНИКА *DO (DA)* У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Оксанич М.П., викладач
кафедри німецької мови та методики її викладання
*Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка*

У статті розглядаються питання, пов'язані з функціонуванням та семантичними характеристиками сполучника *do/da* у середньовісній німецькій мові. Було встановлено, що сполучник *do/da* міг виражати як причинове, так і часове значення у досліджуваній мові.

Ключові слова: сполучник, порядок слів, диференціація, складнопідрядне речення, конектор.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с функционированием и семантическими характеристиками союза *do/da* в средневерхненемецком языке. Было установлено, что союз *do/da* мог выражать как причинное, так и часовое значение в средневерхненемецком языке.

Ключевые слова: союз, порядок слов, дифференциация, сложноподчиненное предложение, конектор.

Oksanich M.P. FUNCTIONING OF POLYSEMANTIC CONJUNCTION DO (DA) IN THE MIDDLE HIGH GERMAN LANGUAGE

Conjunction is a determinant constituent element of the subordinate clause. The changes the conjunctions undergo cause various transformations in the whole sentence.

In Middle High German there was a rather extensive system of complex sentence and further development of the system of coordinate and subordinate conjunctions took place. In the Middle High German period conjunctions with narrow, definite, accurately differentiated meaning start to appear to replace polysemantic conjunctions.

The analysis of complex sentences brings up the problem of identification and classification of conjunctions as the peculiarities of functioning of the majority of them suggests a transition period of their evolution. The same language units functioned as conjunctions as well as adverbs or other connectors and that blurred the lines between parataxis and hypotaxis in the previous periods of the development of the German language.

Despite a rather extensive system of the complex sentence in the Middle High German period, further evolution of subordinate conjunctions was taking place. The analysis undertaken shows that in the Middle High German period the conjunction *do/da* was one of the most widespread subordinate conjunctions. It introduced subordinate clauses of time, cause and attributive clauses in the period under analysis. The ability to narrow its function contributed to the evolution of conjunctions with determined concrete meaning. In the Middle High German period semantic variation is characteristic of *do/da*. Gradually it lost its primary semantic functions and in the Modern German Language *da* preserved only its first primary function of a conjunction of cause clause.

Key words: conjunction, word order, differentiation, complex sentence, connector.

Постановка проблеми. Розвиток будь-якої мови відбувається як боротьба двох різних тенденцій: до збереження та стабілізації наявної системи мови, з одного боку, та до її адаптації, перебудови, удосконалення, з іншого. Своєрідний взаємозв'язок та переплетіння зазначених тенденцій і реальні форми їх прояву зумовлюють не лише межі можливих історичних змін у мові й їхні темпи, але і характер проходження цих змін [6, с. 1]. Вивчення причин, напрямків та форм мовних змін безперечно належить до найскладніших та найактуальніших проблем сучасної лінгвістики.

Усе різноманіття зв'язків між явищами, уточнення і диференціація у мисленні всіх різноманітних типів відношень дійсності, ріст і формування абстрактних уявлень робить необхідним утворення у мові адекватних форм

для вираження складних процесів мислення [21, с. 64]. Розвиток і удосконалення граматичної будови мови виявляється у збагаченні й уточненні її синтаксичних засобів [9, с. 183]. Так, одним зі шляхів збагачення мовних засобів слугує кількісний ріст запасу формальних засобів вираження цього зв'язку – сполучників [21, с. 64-65], які слугували основними маркерами підрядності у давньогерманських мовах [20, с. 159].

Сполучник – це визначальний складовий елемент підрядного речення. Зміни, яким підлягають сполучники, спричиняють різноманітні перетворення у цілому реченні [26, с. 280].

Постановка завдання. Замість багатозначних сполучників, наявність яких у реченні характеризує не стільки його тип та зміст, скільки відношення до іншого речення та абстрактних сполучників, зна-

чення яких не розчленоване та багатогранне, у середньовісній німецькій мові починають з'являтися сполучники з вузьким, точним та чітко диференційованим значенням [21, с. 64-65; 87]. Разом з тим, є низка питань, які не отримали широкого висвітлення у мовознавчих працях, пов'язаних із проблемою визначення природи складного речення та його конститuentів, а також функціонування й семантики багатозначних сполучників у середньовісній німецькій мові, що є актуальним для сучасної германістики. Оскільки підрядні сполучники були досліджені у діахронному плані недостатньо повно, ми визначили актуальним вивчення функцій та семантики багатозначного сполучника *do/da* у середньовісній німецькій мові. Відповідно, метою цієї статті є з'ясування функціональних ознак та семантичних характеристик сполучника *do (da)* у середньовісній німецькій мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. У середньовісній німецькій мові спостерігається достатньо розвинена система складнопідрядного речення та відбувається подальший розвиток системи сурядних і підрядних сполучників.

У процесі аналізу складних речень постає проблема виокремлення та класифікації сполучників, оскільки особливості вживання більшості з них свідчать про перехідний етап їх розвитку. Одні й ті ж самі мовні одиниці функціонують як сполучники і як прислівники, або інші конектори, що робить нечіткою грань між паратаксом і гіпотаксом у попередніх періодах розвитку німецької мови [7, с. 107].

Форми *do/da* розглядаємо у дослідженні як єдиний сполучник, зважаючи на відсутність відмінностей в їх уживанні та семантиці впродовж середньовісній німецької мови, а також на їх злиття в одну форму *da* у нововерхньонімецькій мові.

Відомо, що семантична складність не може змінюватися швидко. До ранньовісній німецької мови частка *do/da* вживалася і як часовий сполучник, і як конектор, який позначав зв'язок нового висловлення з попереднім [32, с. 41].

Проте внаслідок реінтерпретації *do/da* почав експлікувати співіснування двох або більше ситуацій, які позначалися реченнями з маркером *do*. Якщо речення сполучалися за допомогою *do/da*, на попередній план висувалися спочатку часові відношення, а згодом сполучник почав експлікувати при-

чинно-наслідкові зв'язки. Наприклад, часові конструкції мають тенденцію перетворюватися у причинові, умовні та поступові [14, с. 7-8; 25, с. 55].

Do/da, як сполучник причини, виражає логічне обґрунтування явища і досягає повного розвитку у 18 столітті, витісняючи часовий сполучник *als*. Отже, у новонімецьку епоху сполучник *da* в основному є причиновим сполучником [21, с. 69, 80]. Наприклад, розглянемо речення (1-2):

(1) *Si mvnsin sich ze Vergen der reise hine bewegn do si wider wolden riten an den Rin (Nibelungenlied, 1317,2-1317,3). «Вони почали прохати у королеви відпустку, тому що вони хотіли поїхати до Рейну».*

У прикладі (1) спостерігаємо, що підрядне речення причини у постпозиційному розташуванні щодо головного речення марковане сполучником *do*. Підмет підрядного речення *si* займає постпозицію щодо сполучника *do* і розташовується з ним контактено, а присудок *wolden riten* знаходиться у медіальній позиції підрядного речення.

Досліджений фактичний матеріал засвідчує також приклади, в яких підрядні причинові речення із маркером *do* розташовуються у препозиції щодо головного речення і в яких спостерігається фінальна позиція присудка. Підтвердження цього факту надає приклад (2):

(2) *Do si bereitet waren do was in vf den Rin bereitet vlizekliche ein starchez schiffelin (Nibelungenlied, 0375,1-0375,2). «Оскільки вони були готові, на Рейні був негайно підготовлений сильний корабель».*

Результат аналізу прикладу (2) показує, що його структура є цілком еквівалентною до структури підрядного причинового речення сучасної німецької мови. Присудок підрядного речення *waren* займає фінальну позицію у підрядному реченні. Підмет *si* контактує зі сполучником *do*.

У проаналізованому нами творі виявлено 14,55% вживання підрядних речень причини зі сполучником *do* із загальної кількості (55) проаналізованих одиниць.

У сучасній німецькій мові сполучник *da* недостатньо виражає характер відношень у складному реченні, поєднуючи у собі часові і причинові значення. Цю тенденцію ми спостерігали у ході нашого дослідження сполучників *nü, sît, so*. Однією з причин домінування препозиції у причинових підрядних реченнях зі сполучником *da* у сучасній німецькій мові можна вважати препозицію

часових підрядних речень з цим сполучником у давньоверхньонімецький період. Як виявило наше дослідження, у середньоверхньонімецький період для сполучника *do* була типова однаковою мірою як препозиція (44,5%), так і постпозиція (55,5%).

Проте, у середньоверхньонімецькій мові сполучник *do/da* слугував також для введення підрядних речень часу [4, 90; 16, 158; 21, 69; 27, 229], що унаочнюють приклади (3) та (4):

(3) *Dō si die rede vernamen leit was in inneliche daz (Nibelungenlied, 0140,4)*. «Коли вони почули промову, вона їх звісно засмутила».

У прикладі (3) сполучник *dō* уводить підрядне речення часу, яке розташоване у препозиції до головного речення. При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *si* займає постпозицію щодо сполучника *dō*, а присудок *vernamen* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Отже, підмет і присудок підрядного речення розміщені дистантно. Така структура підрядного речення з фінальною позицією присудка тяжіє до структури сучасного підрядного німецького речення.

Проведений нами підрахунок виявив, що підрядні речення часу зі сполучником *dō* у препозиції щодо головного речення зустрічаються у 64,3% випадках, тобто препозиція домінує над постпозицією. Проте, серед підрядних речень часу зі сполучником *dō* у досліджуваній пам'ятці трапляються також такі, що розташовуються у постпозиції щодо головного речення, що складає 35,7%. Постпозиційне розташування підрядного речення часу розглянемо у прикладі (4):

(4) *Mit zvhten si do gie dō si den gast vil edelen vñ ovch ir bruder enpfie (Nibelungenlied, 0356,4)*. «Як чемно вона поводитися, коли зустрічала чужинця і свого брата».

Приклад (4) демонструє, що підрядне речення часу зі сполучником *do* розташовується у постпозиції по відношенню до головного речення. Присудок підрядного речення *enpfie* розташовується у фінальній позиції, що відповідає нормам порядку слів сучасної німецької мови.

Проте, підрядні речення часу з досліджуваним сполучником мають також розташування присудка у медіальній позиції. Як у прикладі (5):

(5) *Dō daz gehorte Chriemh' ez was ir grimme leit (Nibelungenlied, 2154,3)*. «Коли це почула Кримхільда, вона страшено засмутилася».

У прикладі (5) підрядне речення часу, яке введено сполучником *dō* розташовується

у препозиції щодо головного речення. Присудок підрядного речення *gehorte* займає медіальну позицію, а підмет *Chriemh'* – фінальну. Отже, позиції присудка та підмета у підрядному реченні прикладу (5) розташовуються вільно. Цей факт вказує на вільне розташування членів підрядного речення у досліджуваній період і ми можемо стверджувати, що синтаксис середньоверхньонімецького періоду знаходився на проміжній стадії свого розвитку і поєднував у собі як риси сталого, так і вільного порядку слів, що підтверджують приклади (3-5).

Згідно з нашими підрахунками, у 32% випадків підрядні речення часу, марковані сполучником *dō*, демонструють медіальну позицію присудка. Питома вага підрядних речень часу, що складає 68%, припадає на ті, в яких присудок розташовується у фінальній позиції. Отже, можна стверджувати, що у досліджуваній період активно розвивається фіксований порядок слів і у підрядних реченнях вже домінує порядок слів, що притаманний сучасній німецькій мові, хоча все ще засвідчуються залишками вільного порядку слів, який був притаманний раннім етапам розвитку німецької мови.

Таким чином, для підрядних речень часу, маркованих сполучником *dō/da*, притаманна як препозиція, так і постпозиція розташування щодо головного речення. Проте кількісний аналіз позиційного розташування даних підрядних речень засвідчує домінування постпозиції.

В. Адмоні розглядає *dâ* не як прислівник, а як частку, що використовується у підрядному означальному реченні для заміни особового займенника [1, с. 106], як у реченні (6):

(6) *Do reit mit Dietriche vil manic reche starch dâ si se enpfahen wolden zvo zin an daz velt (Nibelungenlied, 1759,2-1759,3)*. «До них на поле з Дитріхом їхав один чоловік, який хотів їх привітати».

У прикладі (6) ми спостерігаємо вживання прислівника *dâ* у підрядному означальному реченні, при цьому підрядне означальне речення з прислівником *dâ* розташоване у середині головного речення. Фінальна позиція підрядного речення заповнена присудком *enpfahen wolden*. Підмет *si* знаходиться у постпозиції до прислівника *dâ* і при цьому розташовується дистантно з присудком *enpfahen wolden*. Згідно з нашим дослідженням пам'ятки «Пісня про Нібелунгів» випадки вживання прислівника *dâ* у підрядному означальному реченні є поодинокими і складають

лише 1,46%. Це є підтвердженням думки про те, що з прислівником *dâ* конкурували інші відносні займенники, такі як, наприклад, *der*, і можливо згодом витіснили перший.

У процесі нашого дослідження нами виявлені випадки вживання підрядних означальних речень у постпозиції щодо головного речення з медіальною позицією присудка, що унаочнює приклад (7):

(7) *Mit lieben ovgen blichen wart vil gesehn an div Rvdegeres tohter do was so wolgetan (Nibelungenlied, 1708,1-1708,2)*. «Люб'язним поглядом дивилися на доньку Рюдігера, яка була гарною».

Присудок підрядного речення *was* розташовується у медіальній позиції. Прислівник *do* приєднує підрядне означальне речення до головного.

Випадки вживання прислівника *do* у досліджуваній пам'ятці складають 0,7% із загальної кількості (286) проаналізованих одиниць.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, попри достатньо розвинену систему складнопідрядного речення у середньовісній німецькій мові, відбувався подальший розвиток системи підрядних сполучників. Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що у середньовісній німецькій мові одним із найпоширеніших сполучників підрядності був сполучник *do/da*, який вводив підрядні речення часу, причини та означальні у зазначеному періоді. Можливість до звуження функцій цього сполучника сприяла розвитку сполучників з детермінованим конкретним значенням. *Do/da* характеризувалися у середньовісній німецькій мові семантичною варіативністю. Поступово він втратив свої первинні семантичні функції і у сучасній німецькій мові *da* зберіг лише свою первинну функцію сполучника підрядних речень причини.

Вибір моделей порядку слів підрядного середньовісній німецького речення, а також його комунікативно-синтаксична функція та функції підрядних сполучників можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку на тлі розвитку складного німецького речення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адмони В. Г. Исторический синтаксис немецкого языка. М.: Высшая школа, 1963. 335 с.
2. Адмони В. Г. К проблеме порядка слов (замыкание предложения в немецком языке). М.: Изв. АН СССР, отд. яз. и лит., 1949. Т. 8, Вып. 4. С. 373.
3. Бокова П. М. Темпоральні відношення в іспанському часовому складнопідрядному реченні). Проблеми

- семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп. ред. Корбозерова. К.: КДЛУ, 2001. Вип. 5. С. 9-15.
4. Бублик В. Н. История немецкой лексики: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2004. 272 с.
5. Буныатова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.): монографія. К.: Вид. Центр КНЛУ, 2003. 327 с.
6. Гусар Н. І. Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції у середньоанглійській мові: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2002. 19 с.
7. Гухман М. М., Семенюк Н. Н. История немецкого литературного языка. М.: Наука, 1983. 199 с.
8. Долинина И. Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка): учебное пособие. М.: Высшая школа, 1977. 175 с.
9. Жирмунский В. М. История немецкого языка. М.: Высшая школа, 1965. 408 с.
10. Ившин В. Д. Синтаксис речи современного английского языка. Смысловое чтение предложения: учебник. Ростов н/Дону: Феникс, 2002. 320 с.
11. Кацкова Т. А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневерхненемецком языке: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А. А. Жданова. Ленинград, 1975. 18 с.
12. Корбозерова Н. М. Структурна інтеграція речення / Н. М. Корбозерова // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп. ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 105-107.
13. Корбозерова Н. М. Вязанкіна А. М. Динамізм структури речення. / Н. М. Корбозерова, А. М. Вязанкіна // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 6 / Відп. ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 6 – С. 115-117.
14. Красухин К. Г. Очерки по реконструкции индоевропейского синтаксиса / К. Г. Красухин. – М.: Наука, 2005. – 239 с.
15. Куркина А. А. Сложные предложения с причинными отношениями в древневерхненемецком языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Министерство просвещения РСФСР. – Ленинградский государственный педагогический институт имени А. И. Герцена. – Л., 1966. – 19 с.
16. Левицкий В. В. История немецкой лексики. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. В. Левицкий. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 216 с.
17. Мещанинов И. И. Части речи и члены предложения. Москва, Ленинград; Издательство АН СССР, 1945. 321 с.
18. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). М.: Высшая школа, 1974. 175 с.
19. Одри Ж. Индоевропейский язык: пер. с франц. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXI: Новое в индоевропеистике. М.: Прогресс, 1988. С. 24-121.
20. Семененко Г. М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні. Проблеми семан-

- тики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп. ред. Корбозерова. К.: КДЛУ, 2001. Вип. 5. С. 159-163.
21. Строева-Сокольская Т. В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке. Л.: Ленингр. гос. ун-т, 1940. 106 с.
22. Фёфелова В. В. Складні речення з підрядними часу в сучасній французькій мові (структура, семантика, прагматика): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.05. Київ, 2006. 20 с.
23. Шубик С. А. Порядок слов в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германские языки». Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. Л., 1964. 20 с.
24. Ярцева В. Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке / В. Р. Ярцева. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1940.
25. Diewald G. Grammatikalisierung: Eine Einführung in Sein und Werden grammatischen Formen. Tübingen: Niemeyer, 1997. 133 S. (Germanistische Arbeitshefte; 36).
26. Eroms H.-W. Syntax der deutschen Sprache. Berlin; New-Zork: de Gruyter, 2000. 513 S.
27. Moskalskaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte. M.: Hochschule, 1977. 237 S.
28. Paul H. Deutsche Grammatik. Halle: Niemeyer, 1954. Band III, Teil IV. 447 S.
29. Reis H. Über althochdeutsche Wortfolge. Zeitschrift für deutsche Philologie. 1901. Bd. 33. S. 220-229.
30. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf. Halle: Max Niemeyer, 1907. 310 S.
31. Schildt J. Kurze Geschichte der deutschen Sprache. B.: Volk u. Wiss., 1991. 168 S.
32. Wunder D. Der Nebensatz bei Otfrid: Untersuchungen zur Syntax des deutschen Nebensatzes. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1965. 532 S.